

N. M. Šiškan je moldavský ekonom, který při zpracování tematiky pracovní aktivity žen uplatňuje výrazně sociologické a částečně i sociálně psychologické přístupy. Jeho práce je založena na řadě celosvazových, ale i moldavských sociologických výzkumů, což se odráží i v názvu — *Sociálně ekonomické problémy ženské práce*. Právě spojení sociologie, sociální psychologie a ekonomie přispělo k tomu, že jde o dílo zdařilé, které má co říci i našemu čtenáři.

Kniha má pět kapitol.

V první, nazvané *Metodické poslání výzkumu ženské práce a její problémy*, autor poukazuje na to, že v období rozvinutého socialismu vzrostla úloha ženské práce ve všech oblastech společenského života. Podíl žen mezi zaměstnanými v SSSR činí polovinu (51 % dělníků a zaměstnanců a 49 % kolchozníků). Přestože se pracovní podmínky žen neustále zlepšují a zlepšuje se i sociální zákonodárství, vznikají v každé etapě, tedy i současné, problémy spojené s účastí žen v národním hospodářství, které se musí řešit v souladu se specifickými zvláštnostmi dané etapy.

Autor poukazuje na to, že v počátcích řešení tohoto problému sehrály velkou úlohu práce S. G. Strumilina a L. J. Mince, kteří jako první rozpracovali bilanci pracovních zdrojů z hlediska pohlaví, zabývali se strukturou ženské práce v různých odvětvích národního hospodářství, poukazovali na rezervy pracovních sil i na možnosti zvýšení efektivity ženské práce. Ukazuje úlohu KSSS, která věnovala ženské zaměstnanosti, pracovním příležitostem i pracovním podmínkám velkou pozornost. Mezi přední sovětské vědce zabývající se ženskou zaměstnaností řadí nejen ekonomy (V. G. Kostakova, A. E. Kotljara, V. B. Michajljuka, M. N. Sonina, G. P. Sergejevovou, Z. A. Jankovovou a další), ale i sociology a psychology, právníky a demografy.

Vysoce oceňuje víceoborový přístup k řešení problému a vidí v něm jediné možnou cestu jeho teoretického zvládnutí a vyvození politicko-ekonomických závěrů.

Cílem práce je: stanovit konkrétní výchozí metodologické zásady výzkumu, odhalit podstatu ženské práce, její charakter a formy projevu, objasnit některé aktuální problémy a naznačit postupy jejich řešení v rozvinuté socialistické společnosti.

Autor charakterizuje ženskou práci obecně jako součást práce společenské, kterou je možné studovat jen ve vzájemné souvislosti s ní, s jejím charakterem, obsahem, formami projevu a zákonitostmi vývoje. Poukazuje na historické příčiny diferenciací mužské a ženské práce, dané mateřským posláním ženy. Rozebírá dějinný průběh této diferenciací a dochází k závěru, že ženská práce měla v dějinách (a v kapitalistické společnosti dosud má) doplňkový charakter (ženy sice velmi těžce pracovaly, ale jejich práce se rozplývala v celkových výsledcích práce rodu, rodiny). Kritizuje zároveň buržoazní autory za zveličování přírodních rozdílů mezi muži a ženami, za to, že přenášejí biologické rozdíly i do psychiky a rozumových schopností žen. Dokládá, jak se s rozvojem společnosti snižuje úloha přírodního a roste význam společenského, a to jak v péči o děti a při jejich výchově, tak v možnostech zapojování žen do společenské práce.

Kapitola 2. Stírání rozdílů mezi mužskou a ženskou pracovní silou při její reprodukci

Autor vychází z předpokladu, že změny v technicko-organizačním obsahu práce, v reprodukci mužské a ženské pracovní síly, mají v kapitalistické společnosti i v socialistické společnosti v zásadě stejné zákonitosti. Velká strojová výroba vytlačuje ruční práci a vytváří i odlišný vztah mezi svalovou a duševní energií. Využívání strojů snižuje význam fyzických schopností, snižuje roli velké svalové síly. To vyvolává příznivé podmínky pro pracovní uplatnění žen.

Strojová výroba objektivně vedla k odchodu žen z domácností a domácího hospodářství a k jejich zapojení do společenské výroby, k absolutnímu i relativnímu růstu zaměstnanosti žen. Na počátku století činil podíl žen pracujících ve světovém hospodářství jednu pětinu všech pracujících, ve čtyřicátých letech jednu čtvrtinu, v současné době jednu třetinu. Platí zákonitost, že čím vyšší je úroveň vědeckotechnického pokroku a rozvoje ekonomiky, tím vyšší je zaměstnanost žen: V hospodářsky rozvinutých zemích činí jejich podíl 30–40 %, v rozvojových 20–30 %. Snižování počtu pracovníků v zemědělství zvětšuje možnosti náboru ženské pracovní síly do oblastí materiální výroby i do nevýrobní sféry.

Široké uplatnění ženské pracovní síly podnítilo rozvoj lehkého průmyslu, lehkého strojírenství, radiotechnického průmyslu a elektroniky, kde jsou malé nároky na svalovou sílu a kde je vysoká produktivita ženské práce. Dlouhodobě se v hospodářsky rozvinutých zemích prosazuje tendence ve změnách obsahu ženské práce cestou jejího přelévání ze zemědělství do průmyslu a služeb.

N. M. Šiškan rozebírá význam růstu vzdělání žen a poukazuje na to, že čím vyšší je vzdělání, tím častější je účast žen na společenské výrobě. Využívání strojů vede ke zvyšování produktivity společenské práce, což ovlivňuje charakter reprodukce obyvatelstva i další demografické procesy. Přechod k intenzivnějším tempům výroby materiálních potřeb je provázen snižující se porodností. Podle údajů OSN se snížila porodnost téměř ve všech hospodářsky vyspělých zemích a činí dnes 2 až 2,5 dětí na rodinu, což vede ke zvýšené zaměstnanosti žen: vysoká fertilita je obvykle doprovázena nízkou ekonomickou aktivitou ženy a jejím nižším společenským postavením.

Zaměstnanost žen se zvyšuje celosvětově, a to ve všech věkových skupinách, včetně skupiny nejvyšší fertility. V perspektivě do roku 2000 se podle OSN předpokládá další zvýšení zaměstnanosti žen. Výrazně k tomu přispěje vědeckotechnický pokrok, který vytváří materiální podmínky pro likvidaci sociálně ekonomických rozdílů mezi mužskou a ženskou pracovní silou. Avšak intenzita tohoto procesu závisí na charakteru výrobních vztahů, na formě vlastnictví výrobních prostředků.

Socialistický společenský řád na rozdíl od kapitalistického zvýšil tempa růstu zapojení žen ve společenské výrobě, likvidoval nezaměstnanost žen a vytvořil podmínky pro vyšší vzdělanostní úroveň žen. Na vysokých školách v SSSR studuje 50 % žen, tj. více než ve vyspělých kapitalistických zemích. Ve Francii studuje na vysokých školách 47 %, v USA 45 %, ve Velké Británii 37 %, v NSR 34 %, v Japonsku 21 % žen.

Podíl žen na počtu inženýrů činí v NDR 13 %, MLR 13 %, BLR 29 %, SSSR 33 %. Mezi lékaři v MLR 24 %, BLR 44 %, NDR 46 %, PLR 56 %, SSSR 70 %. V USA, Anglii a NSR nepřevyšuje tento podíl 2 %, ve Francii 4 %; v USA je v řadách lékařů 9 % žen a v řadách právníků 3,5 % žen.

V socialistických zemích existuje vysoká společensko-politická aktivita žen. V nejvyšších orgánech státní moci je v BLR 56 %, v MLR 25 %, v NDR 34 %, v PLR 16 % a v SSSR 34 % žen.

V USA, Velké Británii a Francii jejich zastoupení nepřevyšuje 2–3 %.

Rovněž postoj k mateřství zaměstnankyň je u kapitalistických podnikatelů negativní. Plnění mateřské role s sebou nese nutnost ochrany ženské práce. Avšak ani úmluva O ochraně mateřství Mezinárodní organizace práce nebyla řadou kapitalistických států ratifikována, třebaže obsahuje jen nejzákladnější požadavky: právo na šestitýdenní dovolenou před porodem a v případě nutnosti šestitýdenní mateřskou dovolenou po porodu, podporu ženy peněžním příspěvkem a zajištění lékařské pomoci při porodu. Podle mínění představitelů vyspělých kapitalistických zemí by tyto požadavky vedly podnikatele k dalšímu odmítání zaměstnávat ženy.

Ve vyspělých kapitalistických zemích zaostává výstavba předškolních zařízení, neboť jde o odvětví, které přináší jen malý zisk. To vede u řady žen po narození dítěte k nucenému přerušení práce, často i doživotnímu.

V SSSR navštěvuje předškolní zařízení asi 13 miliónů dětí, dalších 5 miliónů sezónní předškolní zařízení. Výživa a opatrování jednoho dítěte v jeslích vyžaduje roční náklady kolem 550 rublů, v mateřských školách 470 rublů; 80 % těchto nákladů hradí stát. Děti navštěvující předškolní zařízení jsou pak ve škole úspěšnější než děti vychovávané doma.

Kapitola 3. Formy zaměstnanosti žen v rozvinuté socialistické společnosti

Výstavba hospodářsky rozvinuté země se příznivě odrazila ve stupni ženské zaměstnanosti: zvýšila se ze 73 % v roce 1959 na 90 % v roce 1970. V roce 1959 činil podíl žen z celku ekonomicky činného obyvatelstva 41 %, v roce 1975 46 %.

Většina žen v SSSR (jak bude dále ukázáno v tabulce) pracuje v odvětvích materiální výroby. V souvislosti s růstem jejich zaměstnanosti se objevily některé názory, které autor označuje za „ekonomistické“, zpochybňující zaměstnanost žen.

Objevil se například názor, že je ekonomicky nevýhodné zapojoovat do společenské výroby ženy s dětmi (K. V. Vermišev). Pro společnost je prý ekonomicky výhodnější, jestliže žena zůstane po porodu každého dítěte 3–7 let doma a bude dostávat důchod odpovídající státním nákladům na dítě v předškolním zařízení. Jiní se domnívají, že je třeba jen snížit všeobecnost ženské práce a zaměstnávat jen ty ženy, které nemají více než dvě děti, neboť nadprodukt vyrobený ženami s třemi dětmi je

v nejlepším případě roven výdajům státu na zajištění jejich dětí. Proto matkám s třemi dětmi by se měl vyplácet důchod ve výši průměrné mzdy a žádat, aby děti vychovávaly doma a nedávaly je do předškolních zařízení (A. J. Kvaša).

N. M. Šiškan kritizuje nesprávnost těchto postojů:

— V socialistické společnosti není ženská práce totožná s prací v domácnosti. Rození dětí je skutečně přírodní funkce ženy, ale péče o ně, jejich výchovu a o domácnost jsou funkcemi společnosti a obou rodičů. Rostoucí požadavky na výchovu dětí posilují úlohu společnosti a v rodině úlohu otce.

— Je zcela nereálné, aby milióny žen s dětmi zůstaly doma, a to v období, kdy se zvýšily nároky na potřebu pracovní síly jak v oblasti materiální výroby, tak v nevyrobní sféře.

— Výpočty o neefektivnosti zaměstnávat ženy s dětmi neřeší jednu zásadní otázku: Na čí účet bude stát vyplácet ženám s dětmi navrhované důchody?

Produktivita práce ve společenské výrobě je podstatně vyšší než v domácím hospodářství. Zavádění výsledků vědy a techniky do výroby vede k růstu významu každého praceschopného člena společnosti. Výdělky jednoho pracujícího v průmyslu zvyšují úroveň z roku 1913 téměř 25krát, v zemědělství 5,6krát. Při dnešní úrovni produktivity práce představuje zapojení 1 miliónu lidí do průmyslové výroby přírůstek průmyslové produkce v hodnotě 14 miliard rublů ročně (v roce 1960 to bylo jen 8,3 miliardy).

Ženy vytvářejí průměrně polovinu národního důchodu. Výpočty ukazují, že za 2–3 roky žena se střední kvalifikací v lehkém a za 3–4 roky v potravinářském a strojírenském průmyslu nahradí všechny náklady spojené s organizací jejího pracovního místa a s pobytem jejího dítěte v dětském zařízení (do nákladů je započítán i plat).

N. M. Šiškan dále zdůrazňuje význam pracovního zařazení ženy pro rozvoj jejich schopností a pro realizaci rovnoprávnosti. Zanedbatelný není ani příjem rodiny, který se zaměstnaností ženy zvyšuje 1,6krát–1,7krát.

Součástí problému je i výchova dětí. Dnes již nikdo nepopírá přednosti rodinné výchovy kombinované s výchovou kolektivní. Výzkumy ukazují (například výzkumy volného času obyvatel Pskova), že zaměstnané ženy věnují výchově dětí více času a pozornosti než ženy v domácnosti. Častěji chodí s dětmi do kin, divadel, na koncerty, výstavy a sportovní utkání a častěji si s nimi hrají než ženy v domácnosti. V rodinách, kde žena pracuje, je více rozvinuta dělba práce, muži i děti častěji nakupují, uklízejí, vykonávají různé domácí práce (S. I. Golod, Z. A. Jankovová).

N. M. Šiškan rozebírá dále význam služeb, racionalizaci domácnosti a zdokonalování dělby práce v rodině. Ukazuje, že rozvoj společenské formy uspokojování potřeb je objektivní, pokrokový proces, bezprostředně spojený s rozvojem výrobních sil a zdokonalováním vztahů v socialistické společnosti. Socialistická forma uspokojování potřeb má zásadní přednosti před uspokojováním těchto potřeb prostřednictvím domácího hospodářství, a to v produktivitě práce, ve zdokonalování a ulehčování těchto prací i z hlediska ekonomie času.

Kapitola 4. Ženská práce v systému společenské výroby v rozvinuté socialistické společnosti

Aktuálním problémem, který autor v knize řeší, je struktura ženské práce v SSSR a její tendence.

Základnou zaměstnaností žen v SSSR jsou odvětví materiální výroby. Zároveň se počet zaměstnaných mužů i žen v těchto odvětvích mírně snižuje a roste počet zaměstnaných v nevyrobní sféře. Podíl žen pracujících v nevyrobní sféře značně převyšuje počet mužů.

V odvětvích materiální výroby je hlavní sférou využití ženské, stejně jako mužské práce průmysl, v němž je zaměstnána téměř jedna třetina všech pracujících žen (31 %).

V odvětvích nemateriální výroby jsou ženy značně zastoupeny v obchodě a společném stravování (13 %).

N. M. Šiškan řeší otázku, zda v rozvinuté socialistické společnosti postupně zaniknou odvětví a profesionální rozdíly mezi mužskou a ženskou prací.

Někteří sovětské vědci zastávají stanovisko, že tyto rozdíly zaniknou, jakmile se vytvoří materiálně technická základna komunismu (N. I. Tatarinová). Jiní soudí, že technický pokrok sice na jedné straně vede k likvidaci rozdílu mezi profesemi mužů a žen (neboť postupně klesá až zcela vymizí význam fyzické namáhavosti prací), na straně druhé však klesá i podíl žen, jejichž práce je spojena s nutností znát konkrétní techniku a technologii, tj. snižuje se počet nekvalifikovanějších dělnic (V. B. Michajluk).

Odvětví

	1965		1970		1975	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
Odvětví materiální výroby	87,9	73,4	86,7	72,4	85,6	69,5
Nevýrobní sféra	12,1	26,6	13,3	27,6	14,4	30,5

N. M. Šiškan se domnívá, že rozdíly ve struktuře mužské a ženské práce jsou objektivně podmíněny působením vnitřních zákonitostí techniky. Nová technika není vždy nevyhnutelně spjata s lepšími pracovními podmínkami. Často je třeba při uvádění stroje do chodu vynaložit značnou svalovou sílu a stejně je tomu i při jeho řízení. Ve struktuře strojového parku zauímají důležité místo taková zařízení, jako jsou hutní a těžební stroje a velkostroje, zařízení k těžbě uhlí, bagry, zařízení železniční dopravy, vrtné soupravy, těžké nákladní automobily, kovářské a lisovací stroje, slévarenská zařízení, zemědělské stroje apod., jejichž používání vždy neosvozuje od těžké fyzické práce.

Proto ani s vytvořením materiálně technické základny komunismu zcela nezmizí rozdíly mezi mužskými a ženskými profesemi.

Svůj význam si v současné době udržuje ovládnutí moří, kosmu a nitra země. Tyto práce budou vzhledem k fyzickým nárokům také spíše přináležet mužům než ženám.

Autor poukazuje na nutnost kombinovaného využívání pracovníků různého pohlaví. Vychází z Marxova názoru, že sestavování pracovních týmů z mužů a žen nutně vede ke zvýšení produktivity práce, neboť jde o kombinaci velké a malé svalové síly, schopností, výrobních zkušeností. Kombinovaná práce vede také k omezení těžké fyzické práce vykonávané ženami.

Zajímavou část knihy tvoří rozbor nově postavených měst a existujících regionů s nižším podílem ženského obyvatelstva a s nižší zaměstnaností žen na straně jedné a s vyšším podílem ženského obyvatelstva a s vyšší zaměstnaností žen na straně druhé. N. M. Šiškan zauímá kritické stanovisko k autorům, o nichž se domnívá, že tento jev vysvětlují nesprávně. Tak například říká, že v uhelném, metalurgickém, strojírenském a jiném průmyslu Ukrajinské SSR jsou ženy zaměstnané jen sporadicky, jsou v domácnosti, jako by to patřilo k jejich založení. N. M. Šiškan poukazuje na to, že hlavní příčinou neúčasti žen na společenské výrobě je nedostatek komplexního rozvoje průmyslových odvětví těchto oblastí. Ve městech orientovaných na přednostní rozvoj průmyslových odvětví využívajících mužskou pracovní sílu je podíl žen na společenské výrobě nižší než celosvazový průměr. V RSFSR — s převažujícím rozvojem průmyslových odvětví orientovaných na využití ženské práce — je podíl zaměstnaných žen naprůměrný a činí 58—61 % z celkového počtu obyvatelstva. Nekomplexní rozvoj ekonomiky se negativně odráží i na demografických procesech, neboť narušuje poměr podle pohlaví a věku. Vznikají „mužská“ a „ženská“ města a dokonce celé regiony. Autor zauímá kritické stanovisko k vysoké feminizaci některých odvětví a znovu se vrací k nutnosti kombinované práce mužů a žen. Rozebírá výzkumy akademie pedagogických věd SSSR věnované zvýšení počtu mužů v učitelských profesích, které ukázaly, že by nutně muselo dojít ke kladnějším výsledkům při výchově. Obdobné stanovisko zauímá ke zdravotnictví, kde, stejně jako ve školství, předpokládá zvýšení počtu mužů o 5—6 % a zesílení tendence kombinovaného využití práce.

Významným úkolem je přemísťování žen z těžkých a zdraví škodlivých prací, k nimž patří především hornické profese, některé profese v kovovýrobě a v chemickém průmyslu. V současné době existuje bohatá škála prací a profesí, které ženy nesmějí vykonávat.

Řešení nespočívá v nahrazení ženské pracovní síly mužskou, ale spíše v celkovém zlepšování pracovních podmínek, mechanizaci a automatizaci výrobních procesů, zamezení přístupu člověka k nebezpečným částem výroby.

Plánovitě zvyšování výdělků ve všech odvětvích národního hospodářství vytváří příznivé podmínky pro reprodukci pracovní síly a snížení pracovní námahy spojené s domácností. Ukazuje se, že čím vyšší je příjem rodiny, tím častěji jsou vy-

užívány služby a tím méně času vynakládá žena na domácnost. V rodinách, kde je průměrný rozpočet na domácnost 50 rublů měsíčně, činí každodenní časové výdaje na domácnost 3,45 hodin. Od 50—75 rublů je to již jen 2,40 hodin a od 75 rublů a více — 2,15 hodin denně (V. G. Krjažev).

Podle N. M. Šiškana vynakládá každá rodina v průměru na vedení domácnosti 100 rublů. Tři čtvrtiny této sumy „vydělávají“ ženy, zbývající čtvrtinu muži a děti, které pomáhají při výkonu domácích prací.

Pokud jde o podporu při péči o dítě, dostávají ženy s dvěma dětmi jednorázovou podporu, při narození třetího dítěte a každého dalšího měsíční podporu. Doplnující příplatky dostávají ženy podle věku, délky práce, ženy s více dětmi apod. Podíl žen s třemi a více dětmi se snižuje a dnes představuje asi $\frac{1}{4}$ matek. Téměř polovina žen má pouze jedno nebo žádné dítě. Autor se domnívá, že v zemi dozrála potřeba stanovit měsíční příspěvek již při narození druhého dítěte a odvolává se na zkušenosti ČSSR. Autorovo stanovisko plně potvrdil XXVI. sjezd KSSS, který poukázal na nutnost zvýšit přídavky na děti, zejména na druhé a třetí, zavést částečné placené dovolené při péči o dítě do jednoho roku a jiná propopulační opatření.

Kapitola 5. Perspektivy ve změnách obsahu a podmínkách využívání ženské práce

Zavádění nové techniky do výroby a změny ve struktuře ženské práce vyvolaly i hluboké změny v jejím obsahu. Odrazilo se to v intelektualizaci ženské práce, ve stoupajícím podílu žen na řízení společnosti, v realizaci jejich schopností a znalostí. Podíl žen vykonávajících mechanizované práce činí dnes asi 48 %.

V polovině padesátých let byla fyzická práce žen vykonávána převážně ručně, v současné době převažuje mechanizovaná práce. Přesto je práce žen jako celek méně obsažná než práce mužů. V lehkém průmyslu, ve strojírenství, v dřevozpracujícím průmyslu, sklářském a keramickém průmyslu a průmyslu porcelánu, kde je vysoký nebo převládající podíl ženské práce, je hodnota pracovního místa nízká. I když není rozdíl v úrovni mechanizace hlavních výrobních procesů mezi odvětvími příliš vysoký, ukazuje se, že čím složitější je technika, tím větší je podíl mužské práce. Ženy naproti tomu vykonávají většinou takové mechanizované práce, u nichž jsou minimální požadavky na znalost techniky a její obsluhu.

V řadě profesí lehkého a potravinářského průmyslu a u strojírenství je podíl duševní práce velmi nízký (2—3 %), u prací vykonávaných převážně muži (strojírenství, slévárenství, traktoristé, řidiči apod.) činí tento podíl 30—50 %. Například práce operátorů v potravinářském průmyslu, kde jsou zaměstnány hlavně ženy, a práce operátorů na automatech je spojena převážně s řešením stereotypních úkolů a je jen částečně tvůrčí. Naproti tomu práce operátorů ve válcovnách a slévárnách je spojena s řešením diagnostických úkolů a vyžaduje značnou odbornou přípravu, dobré znalosti z fyziky, matematiky, elektroniky, telemekhaniky apod.

V závěru knihy autor rozebírá problematiku volného času mužů a žen, společenskou aktivitu žen a sociálně ekonomické otázky rozvoje podniku.

* * *

N. M. Šiškan shrnul ve své knize řadu aktuálních ekonomických, sociologických a sociálně psychologických problémů ženské práce v SSSR v současné etapě. Některé z nich však nejsou typické jen pro SSSR, ale mají obecnou platnost. Proto je kniha tak aktuální a zajímavá — inspiruje k promyšlení i některých sociálně ekonomických otázek ČSSR.

Autor řeší některé problémy zkratkovitě a zjednodušeně, zejména když klade přehnaný akcent na ekonomickou stránku sociálních procesů. To však nic neubírá na zajímavosti práce. V SSSR se výzkumy ženské práce zabývá přibližně 50 vědeckých institucí, v nichž jsou pro tyto výzkumy zřízeny zvláštní sekce či útvary. Autor dokázal čerpat z řady výzkumných prací, poskytnout čtenáři přehled o celkové situaci v SSSR a ukázat i hlavní sociálně ekonomické problémy vlastní republiky — Moldávie.

Jaroslava Bauerová

Zur gesellschaftlichen Stellung der Frau in der DDR (K společenskému postavení ženy v NDR)

Leipzig, Verlag für die Frau 1978, 376 s.

Otázkám postavení ženy v socialistické společnosti je v Německé demokratické republice dlouhodobě věnována velká pozornost. Již v roce 1964 byla při Akademii